

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقریرات درس خارج اصول

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرسی طباطبائی یزدی دامت برکات

دوره‌ی دوم - سال نهم - سال تحصیلی ۹۱-۹۲

جلسه ۴۵ - یکشنبه ۹۱/۱۰/۱۰

علم اجمالی سوم

علم اجمالی سوم دقیقاً عکس علم اجمالی شماره‌ی دو است، بدین صورت که: «یا سفر در سه‌شنبه حرام و یا در جمعه سفر واجب است». این علم اجمالی نیز بخصوصه قابلیت موافقت و مخالفت قطعی را دارد؛ به دلیل آنکه اگر سه‌شنبه ترک سفر صورت گیرد و در جمعه سفر محقق شود، قطعاً موافقت انجام شده است و اگر سه‌شنبه سفر صورت گیرد و جمعه ترک سفر محقق شود، قطعاً مخالفت رخ داده است. بنابراین سه علم اجمالی در ما نحن فیه وجود دارد؛ یک علم اجمالی که به هر روز جداگانه تعلق می‌گیرد؛ مثلاً مکلف در روز سه‌شنبه علم به تکلیف دارد اما نمی‌داند باید سفر برود یا ترک سفر کند، در جمعه نیز چنین علم اجمالی برای مکلف حاصل است. علم اجمالی شماره‌ی دو این منفصله است که یا سفر در سه‌شنبه برای مکلف واجب و یا در جمعه حرام است و علم اجمالی شماره‌ی سه عبارت از این قضیه‌ی منفصله است که یا سفر در سه‌شنبه حرام و یا در جمعه واجب است. تفاوت علم اجمالی دوم و سوم با علم اجمالی اول آن است که در علم اجمالی اول، موافقت و مخالفت قطعی در توصلین امکان ندارد چنانکه توضیح داده شد، به‌خلاف علم اجمالی دوم و سوم که مخالفت و موافقت قطعی آنها ممکن است.

اکنون باید دید آیا تخییری که در صورت وحدت واقعه وجود داشت در حالت تعدد واقعه همچنان باقی است؛ بدین معنا که هم روز سه‌شنبه و هم جمعه مکلف مخیر باشد که هر طرف را انتخاب کند، یا

اینکه تخییر مذکور استمراری نیست و بدوی است؛ یعنی اگر مکلف روز سه‌شنبه یک طرف (سفر یا ترک سفر) را انتخاب کند روز جمعه نیز باید همان طرف را انتخاب کند و نمی‌تواند از آن تخلف کند. تعدادی از اعظام فرموده‌اند ملاک همان علم اجمالی اول است و علم اجمالی دوم و سوم کالعدم است، در نتیجه تخییر مکلف استمراری است. البته بیان اعظام در این خصوص متفاوت است؛ برخی علم اجمالی دوم و سوم را از اساس بی‌فایده و بی‌اثر می‌دانند و آن را سراب می‌شمرند مانند محقق اصفهانی، اما برخی بر این باورند که علم اجمالی دوم و سوم به دلیل مانع خارجی مؤثر نمی‌باشد.

فرمایش محقق اصفهانی رحمته‌الله در دوران بین محذورین در تعدد واقعه

محقق اصفهانی رحمته‌الله معتقدند آنچه که اثر دارد علم اجمالی اول است؛ زیرا این علم اجمالی علم به تکلیف است و به مقتضای قاعده اگر بتواند، تنجیزآور خواهد بود؛ یعنی علم اجمالی به اینکه روز سه‌شنبه یا سفر واجب است یا ترک سفر و نیز علم اجمالی به اینکه در جمعه یا سفر واجب است یا ترک آن. اما علم اجمالی دوم علم به تکلیف جدیدی نیست و تنها انتزاع از دو شعبه‌ی علم اجمالی اول است، کما اینکه علم اجمالی سوم نیز علم به تکلیف جدیدی نخواهد بود و تنها منتزاع از دو شعبه‌ی علم اجمالی اول است و چون معلوم علم اجمالی دوم و سوم، تکلیف جدیدی نیست تنجیزآور نخواهند بود، بنابراین کالعدم خواهند بود. لامحاله مکلف دارای تخییر استمراری است و می‌تواند در سه‌شنبه سفر رود یا ترک سفر کند و روز جمعه نیز این تخییر برای مکلف وجود دارد^۱.

نقد و بررسی فرمایش محقق اصفهانی رحمته‌الله

فرمایشات این محقق بزرگوار از دو جهت قابل نقد است:

۱- اینکه فرمودند علم اجمالی دوم و سوم منتزاع از علم اجمالی اول است، دقیقاً به چه معناست؟ آیا به این معناست که علم اجمالی دوم و سوم در طول علم اجمالی اول است و بعد از فرض علم اجمالی اول در مرتبه‌ی قبل و با تحلیل آن، به علم اجمالی دوم و سوم دست می‌یابیم؟ همان‌طور که گفته شده فرض طولیت به این معنا الزامی ندارد بلکه علم اجمالی دوم و سوم می‌تواند در عرض علم اجمالی اول باشد. مکلف در فرض مذکور می‌تواند این‌گونه تصور کند که یا روز سه‌شنبه و جمعه سفر بر او واجب است یا روز سه‌شنبه و جمعه سفر بر او حرام است، مکلف با چنین تصویری

۱. نهاية الدراية (طبع جدید)، ج ۴، ص ۲۱۹.

می‌تواند این‌گونه نیز تصویر کند که یا روز سه‌شنبه سفر بر او واجب و یا جمعه بر او سفر حرام است و این تصویر در واقع در عرض علم اجمالی اوّل است؛ زیرا فقط قضیه‌ی مذکور را ضربدری نصف کرده است و از حیث وجوب، سه‌شنبه را اخذ و از حیث حرمت، جمعه را اخذ نموده است و این انتزاع به معنای معهود نیست.

۲- بر فرض که بپذیریم علم اجمالی دوم و سوم منتزاع از علم اجمالی اوّل باشند، چرا نباید دارای اثر باشند؟ محقق اصفهانی فرمودند از آنجا که متعلق به تکلیف جدیدی نیست فاقد اثر است، ولکن باید گفت تعلق به تکلیف جدید شرط منجزیت علم اجمالی نیست؛ زیرا نکته‌ی اینکه علم اجمالی منجز است آن است که به اندازه‌ای که حجّت بر مکلف باشد کاشف است؛ چه این تکلیف از سابق وجود داشته باشد و چه نباشد. مادامی که تکلیف مجهول است مجرای برائت است و وقتی تکلیف منکشف شود ولو اجمالاً، حجّت علیه مکلف تمام است و دارای اثر خواهد بود و در ما نحن فیه علی‌الفرض علم اجمالی دوم و سوم قدرت انکشاف را افزایش می‌دهند، لامحاله می‌تواند تنجیز بیشتری داشته باشد و لذا کالعدم نخواهد بود.

مقرر: سید حامد طاهری